

Potyrių vietovių kraštovaizdžio planavimo ypatumai: uoslės (kvapo) pojūtis

Jurga Kučinskienė*, Diana Baravykaitė

*Klaipėdos valstybinės kolegijos Technologijų fakulteto Kraštovarkos katedra
Bijūnų g. 10, LT-91223 Klaipėda. Tel. (8-46) 314935, el. paštas j.kucinskiene@kvk.lt*

(Gauta 2014 m. sausio mėn.; atiduota spaudai 2014 m. balandžio mėn.; prieiga internete nuo 2014 m. gegužės 02 d.)

Anotacija

Straipsnyje aptariami uoslės (kvapo) pojūčio aspektai potyrių vietovių kraštovaizdžio planavime. Nagrinėjamas potyrių vietovių kraštovaizdžio planavimui įtaką darantis uoslės pojūtis. Aptariamos galimybės uoslės pojūčio bei sumedėjusių augalų dekoratyvinių savybių pagalba suplanuoti skirtingo vizualinio ir emocinio pobūdžio potyrių vietovių kraštovaizdžius.

Reikšminiai žodžiai: potyrių vietovės, uoslės pojūtis, kraštovaizdis.

Abstract

The article analyzes aspects of the smell sense in the experience areas landscape planning. There are presenting the influence of the smell sense to experience areas landscape planning. There are analyzed the possibility of use of the smell sense and woody plants ornamental quality in the planning of different kind of visual and emotional experience areas landscape.

Key words: experiences area, smell sense, landscape.

Įvadas

Žmogus apie savo aplinką sužino per *pojūčius*: regėjimą, klausą, uoslę, skonį ir lytėjimą. Aplinką mes jaučiame penkiaais jutikliais:

- **Vaizdas.** Tyrimais nustatyta, kad regėjimu mes suvokiame 80 proc. aplinkos. Kitiems pojūčiams teikiame pirmenybę tuomet, kai negalime gerai matyti.
- **Kvapas. Kvapas mūsų gyvenime užima svarbų vaidmenį. Jis gali sukelti emocijas, padėti prisiminti, sužadinti alkį, padėti atsipalaiduoti ar paprasčiausiai sukelti pasibjaurėjimą.**
- **Skonis.** Daugelis mokslininkų teigia, kad skonis neatsiejamas nuo kvapo. Receptoriai, kurie slypi liežuvyje ir gomuryje, jungiasi su kvapu ir „gamina“ gerai pažįstamus skonio pojūčius: sūrumą, kartumą ir rūgštumą.
- **Garsas.** Kalba ir muzika – du svarbūs ginklai prekių ir paslaugų pardavėjų rankose. Kalba yra pažinimo procesas, kuris apima žodžių bei jų kombinacijų supratimą ir situaciją, kurioje sakoma kalba. Muzika padeda sužadinti jausmus.
- **Prisilietimas.** Prisilietimas perduoda jausmus.

Fizinės paslaugų teikimo aplinkos sukūrimas veikia paslaugų vartotojo elgesį (Altman, 1992; Urbanskienė ir kt., 2000). Spalvomis, muzika, garsais ir *kvapais*, tinkamu erdviniu įrengimų išdėstymu sužadinamas prekių, paslaugų poreikis ir sukeliamas pasitenkinimas gautais potyriais. Gamtinės aplinkos vertybės yra vienos pagrindinių rekreacinę aplinką gamtoje formuojančių elementų. Poreikių analizės pagrindu vertinamos ir tvarkomos potyrių vietovės – rekreacinių miškų išteklių, poilsio ir atrakcionų parkai, sanatorijų, mokslo centrų, gyvenamųjų rajonų ir kitų objektų aplinka (Kučinskienė, Baravykaitė, 2012).

Uoslė – vienas iš pojūčių, kuriais žmogus ir kiti gyvūnai gauna informaciją iš aplinkos. Uoslės pojūtis galimas dėl specialių jutiminių ląstelių nosies ertmėje. Oru kvėpuojantiems organizmams uoslė pasireiškia gebėjimu atpažinti chemines medžiagas, pasklidusias ore. Nosies ertmės gleivinėje yra daug uoslės receptorių. Juos sudirgina kvapios dujinės medžiagos. Iš receptorių uoslės nervų impulsai patenka į galvos smegenų didžiųjų pusrutulių žievės uoslės zoną, ten nunešdami tam tikrą su kvapu susijusią informaciją. Kvapas – tai biologinis mechanizmas, kuris yra naudojamas atpažinimui, bendravimui ir net išpėjimui. Pagal kvapą atskiriamas blogas maistas

nuo tinkamo valgyti, nosies dėka užuodžiamos ore kenksmingos priemonės. Kvapai yra naudojami gydymui, atminties, darbo našumo gerinimui ar tiesiog maloniai aplinkai sukurti, nuotaikai pakelti, atpalaiduoti. Taip pat kvapo dėka atpažįstame žmones, vietas ir įvykius, kurie mums liko atmintyje ne tik vaizdų, bet ir kvapo pagalba. Kvapai kaupiami mūsų atmintyje ir tai stebuklingas būdas nieko neužmiršti (Ar kvapai turi įtakos..., 2010).

Lietuvoje vis didėja tendencija skatinti, propaguoti (tačiau dar mažai praktiškai įgyvendinama) naudoti kvapiuosius augalus teritorijų želdinime, nors seniai pripažinta jų įvairiapusė nauda žmogui. Pirmieji rašytiniai duomenys apie kvapų naudojimą rasti šumerų valstybėje 3000 m. prieš Kristų. Kvapiųjų (aromatinių) augalų gydomosios savybės buvo gerai žinomos senovės Egipte, Kinijoje, Indijoje. Išlikęs kinų posakis: „Kvapas – visuomet vaistas“. Tibeto medicina teigia, kad pavargęs keleivis atgaus jėgas pailsėjęs aromatingų medžių paunksnėje. Kvapiųjų augalų dalių būdavo dedama į maisto produktus, aromatizuojami rūbai ir namai, vartojami kaip vaistiniai preparatai bei profilaktikai, kaip stimulatoriai ar dėl kitų priežasčių. Pavyzdžiui, egiptiečiai iškilmingų, o graikai religinių švenčių metu miestų aikštėse smilkydavo kvapiąsias medžiagas, sukurdami pakilią šventinę nuotaiką, t.y. veikdavo žmogaus emocijas. Europiečiai XI–XIII a. pradėjo naudoti levandas, rozmarinus, čiobrelis ir kitus Viduržemio pakrančių augalus. Visuomeninėse vietose buvo priimta su savimi nešiotis aromatingų augalų gniužulėlius, kad apsaugotų nuo infekcinių ligų, ypač maro. 2004 m. net įteikta Nobelio premija amerikiečių mokslininkams už kvapų tyrinėjimą (Grikevičius, 2009).

Lietuvių liaudies dainų tekstuose tarp kitų naudojamų metaforų, simbolių vaizdinių dažnai figūruoja ir augalų kvapas. Ir gana dažnai aptinkama ne tik aromatinė, bet ir semantinė kvapo funkcija. Iš sumedėjusių augalų dažniausia minimi krūmai bei puskrūmiai – diamedis, alyvos, jazminas, kadagys, rečiau medžiai – obelis, vyšnia, eglė. Jų kvapais dainose perteikiama žmogaus dvasinė būseną, jausmai, kartais santykiai tarp žmonių. Malonus kvapas buvo siejamas su jaunyste, žmogaus ir gamtos gyvenimo pavasariu, idealizuojama sava (namų, tėviškės) aplinka, artimieji („Kvėpia rūta, kvėpia mėta, / Kvėpia lelijėla, / Kvėpia mona jaunas dienas / Kaip žalias rūtelas“). Ir priešingai, nemalonūs kvapai ar kvapo netekimas simbolizavo perėjimą į kitą amžiaus tarpsnį, senatvę ar priverstinį bendravimą su nepriimtiniu, nemaloniu žmogumi („Jis visas pasmirdeš eglėščiom, // O jo žirgelis derviščiom...“) (Šukytė, 2013). Taigi, ne tik tiesioginis, bet ir *semantinis kvapo poveikis* yra svarbus kuriant mūsų aplinką, perduodant atitinkamą informaciją, ar sukeldami tam tikras emocijas, vaizdinius, prisiminimus. Šių augalų kvapų „gebėjimą“ galima panaudoti kuriant skirtingo emocinio bei semantinio pobūdžio žaliąsias erdves.

Šio straipsnio *tikslas* aptarti uoslės pojūčio aspektus potyrių vietovių kraštovaizdžio planavime panaudojant sumedėjusių augalų kvapiųjų medžiagų savybes.

Tyrimų metodika

Darbe taikyti šie metodai: Lietuvos ir užsienio literatūros potyrių vietovių projektavimo klausimais analizė; duomenų apie potyrių vietovių projektavimą galimybių palyginimas, klasifikavimas ir apibendrinimas; Lietuvoje savaime augančių ir auginamų introdukuotų sumedėjusių augalų, turinčių kvapiųjų medžiagų, savybių ir jų kvapo poveikio rekreacinių teritorijų lankytojams analizė ir apibendrinimas (Jaskonis, 1989; Navasaitis ir kt., 2003; Juknevičienė, Prakupaitė, 2006; Варда и др., 2006; Iburg, 2007; Navasaitis, 2008; Baronienė, 2013; Januškevičius, 2013), siekiant šiuos augalus panaudoti potyrių vietovių kraštovaizdžiui planuoti. Tyrimas atliktas vadovaujantis sisteminės ir palyginamosios analizės metodais.

Rezultatai ir jų aptarimas

Nuo gimimo lig pat mirties mes gyvename aromatų pilname pasaulyje. Mamos kvapas, šiltas pienas ir garuojanti manų košė, rytinė kava, cinamonu ir apelsiniais iškvėpintos Kalėdos, po lietaus

šlapias asfaltas ir nukritę rudeniniai lapai, miegantis šuo, sterilus stomatologo kabinetas ir visais pasaulio kvapais dvelkianti parfumerijos parduotuvė – tai tik keletas aromatų, pažadinančių ištisas virtines spalvingų asociacijų, jausmų ir prisiminimų, iš kurių susideda mūsų gyvenimo mozaika. Kvapai ir aromatai visuomet yra šalia – įvardinti ar neįvardinti, malonūs ar dvokiantys, stiprūs ar vos užuodžiami. Jie maišosi ir persipina tarpusavyje, kurdami aromatų akordus, kurdami mūsų nuotaikas, būsenas, mintis ir reakcijas. Kvapas atakuoja giliausius ir slapčiausius centrinės nervų sistemos sluoksnius ir žadina senas kaip pasaulis reakcijas: alkį, agresiją, seksualinį susijaudinimą, kovą už būvį ir ištisas instinktų grandinę (Tas svaiginantis kvapų..., 2011).

Kvapai valdo žmogaus emocijas, jausmus, lemia pasirinkimą. Ir nors ne visada suvokiame, kokią didžiulę įtaką jie daro mūsų gyvenimui, žinome – kvapai mus veikia. Todėl stengiamės ne vien patys kvėpintis, bet ir kvėpinti aplinką, kurioje gyvename, mokomės ar dirbame.

Aromatinių kvapų žinovė Laima Druknerytė (Leonovienė, 2009) sako, jog visi gimstame su švaria kvapo patirtimi. Naujagimiai neskirsto kvapų į gerus ar blogus – tiesiog stengiasi jų kuo daugiau pažinti ir sieti su situacijomis, žmonėmis, emocijomis bei viskuo, kas buvo tuos kvapus užuodęs pirmąkart. Užaugus daugelis aplinkos kvapų asocijuojasi su vaikyste ir kelia nostalgiją. Taip yra dėl to, kad mes atpažįstame tik tuos kvapus, kuriuos prisimename ir jau esame užuodę.

Skirtinguose pasaulio kraštuose mėgstami skirtingi kvapai. Štai Amerikoje garbinami vanilės, kokoso, įvairaus maisto, Japonijoje – žaliojo obuolio aromatai. Europos Alpių regiono valstybėse populiarūs levandos kvapai, tuo tarpu lietuviai pirmenybę teikia švaros, gaivos kvapams. Kiekviena valstybė turi savo mėgstamų aromatų paletę. Kurdami aplinką, keliančią asociacijas apie kurią nors šalį, naudojamės ir tai šaliai būdingais kvapais.

Skaičiuojama, kad apie 85 proc. pasaulinės reklamos nukreipta į du svarbiausius žmogaus pojūčius – akis ir klausą, o štai uoslė reklamoje iki šiol buvo nesureikšmintą. Pirmasis kvapu kaip rinkodaros priemone susidomėjo V. Disnėjus: aštuntajame dešimtmetyje jis pradėjo kvėpinti amerikiečių pamėgtais kvapais savo laisvalaikio bei pramogų parko erdves. Šiandien tokie prekiniai ženklai kaip „Samsung“, „Hilton“, „Cadillac“ turi savo unikalius kvapus. Vienokia ar kitokia forma juos naudoja dauguma didžiųjų pasaulio kompanijų – tiek kasdieniame darbe, tiek rinkodaroje.

Žmogaus nosis paprastai kvapą jaučia pirmąsias 15 min., vėliau prie jo pripranta. Tai nereiškia, kad kvapas neveikia mūsų, atvirksčiai – veikia net miegant. Kadangi erdvėse naudojami kvapai nekontaktuoja su oda, jie tinka ir jautriems žmonėms. Skleidžiamas kvapas turi būti vos juntamas, lengvas, jokių būdu ne stiprus, nes gali sukelti galvos skausmą ar net pykinimą. Žmogaus uoslė atpažįsta apie 10 000 kvapo molekulių, tuo tarpu vieną mums suprantamą kvapą sudaro apie 300 jo molekulių (Paslaptingas kvapo kelias, 2013). Su amžiumi (maždaug apie 36-uosius metus) gebėjimas jausti kvapus silpnėja: vaikystėje mūsų uoslė yra aštriausia, tarp vyresnių kaip 75 metų žmonių beveik 30 % yra praradę gebėjimą užuosti kvapus. Neretai senyvo amžiaus žmonės suseraga daline ar visiška anosmija – liga, kai kvapo pojūtis prarandamas. Įdomu, kad vyrai užuodžia kvapus silpniau nei moterys, tačiau sėkmingiau skiria aštrius, prieskoninius, o štai dailioji lytis – saldžius ir gaivius. Moterų gyvenime gausu periodų, kai reakcija į kvapus yra itin jautri. Kvapo pomėgis kinta žmogui augant: vaikystėje ir ankstyvoje jaunystėje itin mėgstami lengvi, lakūs vaisių, jūros kvapai; jaunystėje ima vystytis subtilesnis skonis, vis labiau traukia žolių, gėlių, o vyresniame amžiuje neretai renkamosi „sunkesnius“ medžio, prieskonių, rytietiškų kvapus.

Kasdieniniame gyvenime kvapus (aromatus) dažniausiai vertiname paprastai: kvėpia arba ne. Malonu justis svaiginantį pražyduosio alyvų krūmo, šviežiai nupjautos žolės ar ką tik močiutės iškepto obuolių pyrago aromatą. O štai iš smirdinčios aplinkos norisi kuo greičiau sprukti. Kvapus pagal priimtinumą (kvapo pobūdį) galima suskirstyti į tris grupes: *malonius*, *nemalonus* ir *neutralius* (Jaskonis, 1989). Tačiau tai sąlyginis skirstymas – vienam tas pats kvapas malonus, kitam – nemalonus, atgrasus, o trečiam – ne itin malonus, bet pakenčiamas. Pastaruosius paprastai vadiname *specifiniais*. Pavyzdžiui, lietuvių folkloro dainose eglė (*Picea A. Dietr.*) minima kaip nemalonus kvapo skleidėja, susijusi su nemaloniais potyriais ar net mirtimi, tačiau gamtoje ne vienam – tai ramybės ar net Kalėdų „dvasios“ kvapas. Dažnam šėivamedžio (*Sambucus L.*) žiedų ar

tųjų (*Thuja* L.) spyglių kvapas gali sukelti nemalonus pojūčius ar net šleikštulį, tačiau yra teigiančių, kad jų aromatas jiems malonus. O, pavyzdžiui, rožių, erškėčių (*Rosa* L.) kvapo, ko gero, nei vienas neįvertintų kitaip negu maloniu. Tad projektuojant otvirių vietovių kraštovaizdį reikėtų įvertinti želdyno bei jo erdvių paskirtis ir atsižvelgti ne tik į juose projektuojamų augalų dekoratyvines funkcijas, bet ir į kvapo pobūdį (Lentelė).

Lentelė. Uoslės (kvapo) pojūčius sukeliančių sumedėjusių augalų savybės

Table. The woody plants features influencing smell senses

Eil. Nr. No.	Augalo gentis, rūšis <i>Plant genus, plant species</i>	Kvapiosios augalų dalys <i>Smelling parts of plants</i>	Kvapo sklidimo būdas <i>Smell disperse method</i>	Kvapo pobūdis ir apibūdinimas <i>Smell character and description</i>	Kvapo poveikis <i>Smell impact</i>
1	2	3	4	5	6
1.	<i>Abies</i> Mill.	Visas augalas	Savaiminis	Malonus, panašus į balzamą, ypač stiprus balzaminio kėnio (<i>Abies balsamea</i> (L.) Mill.	Veikia baktericidiškai
2.	<i>Actinidia kolomicta</i> (Rupr. et Maxim.) Maxim.	Žiedai	Savaiminis	Malonus	Tonizuoja, sukelia geras emocijas
	<i>Artemisia abrotanum</i> L.	Visas augalas	Savaiminis	Malonus / specifinis	Tonizuoja centrinę nervų sistemą, gerina bronchų veiklą, veikia baktericidiškai
4.	<i>Berberis</i> L.	Žiedai	Savaiminis	Specifinis / nemalonus, labai stiprus	Veikia baktericidiškai, gali kelti šleikštulį, pykinimą
5.	<i>Betula pendula</i> Roth, <i>Betula pubescens</i> Ehrh.	Pumpurai, lapai	Savaiminis sprogtant pumpurams ir augant lapams, vėliau – lapus patrynus	Malonus, švelnus, panašus į balzamą kvapas	Veikia raminamai, kelia nuotaiką, palengvina kvėpavimo organų ligų eigą, slopina spazmus, mažina kraujospūdį, veikia baktericidiškai ir fungicidiškai, turi antivirusinį poveikį
6.	<i>Buxus sempervirens</i> L.	Lapai, žiedai	Savaiminis	Specifinis / nemalonus, ypač intensyvus esant aukštai oro temperatūrai	Veikia baktericidiškai, gali svaigti galva, kelti šleikštulį
7.	<i>Calycanthus fertilis</i> Walter, <i>C. floridus</i> L.	Visas augalas: lapai, žiedai, šakos	Lapų kvapas sklinda patrynus, šakų medienos – patrynus ar nulaužus, žiedų – savaime	Malonus, žievės ir lapų kvapas primena cinamono ir gvazdikėlių mišinį, žiedai – prinokusių obuolių arba vyno kvapą	Atpalaiduoja, kelia nuotaiką, pagerina koncentraciją, tonizuoja, stimuliuoja, stiprina meilės ir užuojautos jausmus, mažina irzlumą
8.	<i>Calluna vulgaris</i> (L.) Hull	Visas augalas	Savaiminis	Malonus / specifinis	Veikia raminamai, tačiau šiek tiek svaiginantis
9.	<i>Cercidiphyllum japonicum</i> Siebold et Zucc.	Lapai rudenį, kai pradeda kristi ir fermentuotis	Savaiminis	Malonus, karamelę primenantis saldus kvapas	Kelia nuotaiką, nuteikia romantiškai

Lentelės tęsinys

1	2	3	4	5	6
10.	<i>Chaenomeles japonica</i> (Thunb.) Spach	Vaisiai	Savaiminis	Malonus, saldžiarūgštis, primenantis citrinų kvapą	Tonizuoja, kelia nuotaiką, darbingumą, mažina nuovargį
11.	<i>Cydonia oblonga</i> Mill.	Vaisiai	Savaiminis	Malonus	Tonizuoja, kelia nuotaiką
12.	<i>Crataegus</i> L. rūšys	Žiedai	Savaiminis	Specifinis, gana stiprus	Mažina jautrumą, kraujospūdį, tonizuoja, bet gali sukelti šleikštulį
13.	<i>Daphne mezereum</i> L.	Žiedai	Savaiminis	Malonus	Kvapo poveikis nenustatytas, tačiau iš arti kvėpinti nerekomenduojama dėl augalo nuodingumo
14.	<i>Elaeagnus</i> L.	Žiedai	Savaiminis	Malonus, gana stiprus kvapas	Kvapo poveikis nenustatytas
15.	<i>Juglans</i> L.	Lapai, ypač nukritę ir besifermentuojantys, vaisiai	Savaiminis	Malonus	Tonizuoja, kelia nuotaiką
	<i>Juniperus communis</i> L.	Visas augalas	Savaiminis, ypač intensyvus saulėtą ir sausą dieną bei palietus ir patrynus	Malonus	Veikia kaip antiseptikas, turi stiprų baktericidinį poveikį, atpalaiduoja
17.	<i>Juniperus sabina</i> L.	Visas augalas	Savaiminis, intensyvus tiek saulėtą ir sausą dieną, tiek palietus ir patrynus	Specifinis / nemalonus, aštrus	Veikia kaip antiseptikas, turi stiprų baktericidinį poveikį, tačiau gali kelti šleikštulį
18.	<i>Lavandula angustifolia</i> Mill.	Visas augalas	Savaiminis	Malonus / specifinis	Ramina ir mažina kraujospūdį, padeda susikoncentruoti, padidina darbo našumą, sukuria saugumo jausmą, pakelia nuotaiką, atpalaiduoja raumenų spazmus, gerina miego kokybę, stiprina organizmą, turi baktericidinį ir bakteriostatinį poveikį
19.	<i>Laburnum</i> Medik.	Žiedai	Savaiminis	Malonus	Kvapo poveikis nenustatytas
20.	<i>Lonicera periclymenum</i> L., <i>Lonicera caprifolium</i> L., <i>Lonicera x tellmanniana</i> hort. <i>Lonicera tatarica</i> L.	Žiedai	Savaiminis	Malonus, švelnus: <i>L. periclymenum</i> , <i>L. caprifolium</i> ir <i>L. x tellmanniana</i> ypač intensyviai kvepia vakarėjant ir naktį, <i>L. tatarica</i> kvepia gaiviu arbūzą primenančiu kvapu	Turi bakteriostatiskai

Lentelės tęsinys

1	2	3	4	5	6
21.	<i>Malus</i> Mill.	Žiedai, vaisiai	Savaiminis	Malonus, švelnus, neintensyvus, fermentuojantis nukritusiems vaisiams – silpnai saldžiarūgštis	Veikia bakteriostatiškai, kelia geras emocijas, nostalgiją
22.	<i>Myrica gale</i> L.	Visas augalas	Savaiminis ir patrynus	Malonus	Kvapo poveikis nenustatytas
23.	<i>Padus</i> Mill. rūšys	Visas augalas	Savaiminis ir perlaužus šakelę ar atplėšus žievę	Malonus / specifinis, labai stiprus kvapas	Veikia baktericidiškai, tačiau žiedų kvapas gali sukelti galvos svaigimą ar net skausmą, šakelės, žievė – šleikštulį ar pykinimą
	<i>Philadelphus</i> daugelis rūšių L.	Žiedai	Savaiminis	Malonus, intensyvus saldžiarūgštis kvapas	Skatina atsipalaidavimą, ramina, gerina miegą, malšina galvos skausmus, mažina įtampą, kelia nuotaiką, veikia baktericidiškai
25.	<i>Physocarpus opulifolius</i> (L.) Maxim.	Žiedai	Savaiminis	Specifinis	Kvapo poveikis nenustatytas
26.	<i>Picea abies</i> (L.) Karst.	Spygliai, pumpurai	Savaiminis	Malonus / specifinis	Stimuliuoja imuninę sistemą, tonizuoja, mažina nerimą, stresą, veikia baktericidiškai
27.	<i>Pinus sylvestris</i> L., <i>Pinus mugo</i> Turra ir kt. rūšys	Spygliai, pumpurai	Savaiminis ir patrynus	Malonus	Ramina centrinę nervų sistemą, kelia nuotaiką, aktyvina kraujo apytaką, ir didina kraujospūdį, gerina medžiagų apykaitą, palengvina kvėpavimą, veikia baktericidiškai
28.	<i>Populus balsamifera</i> L., <i>Populus suaveolens</i> Fisch. ir kt. rūšys	Besiskleidžiantys pumpurai, lapai	Pumpurai, jauni lapai – skleidžia savaimė, lapai–palietus, patrynus	Malonus, stiprus primenantis balzamą kvapas	Didina kraujospūdį, malšina skausmą, veikia baktericidiškai
29.	<i>Populus tremula</i> L.	Besiskleidžiantys pumpurai, lapai	Savaiminis ir rudenį fermentuojantis nukritusiems lapams	Malonus, silpnas primenantis balzamą kvapas, rudenį – „miško“ kvapas	Veikia bakteriostatiškai, malšina skausmą
30.	<i>Prunus cerasifera</i> Ehrh.	Vaisiai	Savaiminis, fermentuojantis nukritusiems vaisiams	Malonus, saldžiarūgštis kvapas	Tonizuoja, sukelia geras emocijas, nostalgiją
31.	<i>Rhododendron</i> daugelio rūšių L.	Žiedai	Savaiminis	Malonus	Ramina, skatina susikaupimą
32.	<i>Ribes odoratum</i> H. Wendl., <i>Ribes aureum</i> Pursh, <i>Ribes nigrum</i> L.	Žiedai, <i>R. nigrum</i> L. visos dalys	Savaiminis	Malonus	Gerina nuotaiką, koncentraciją, malšina bronchų spazmus, veikia baktericidiškai, ypač <i>R. nigrum</i> L. Labai tinka vyresnio amžiaus žmonėms

Lentelės tęsinys

1	2	3	4	5	6
33.	<i>Robinia pseudoacacia</i> L.	Žiedai	Savaiminis	Malonus, saldžiarūgštis, stiprus	Sukelia geras emocijas, tonizuoja
34.	<i>Rosa</i> L.	Žiedai	Savaiminis	Malonus	Ramina, atpalaiduoja, mažina stresą, gerina miego kokybę, sukelia malonius prisiminimus, švelnina netekties skausmą, veikia baktericidiškai
35.	<i>Rosa rubiginosa</i> L.	Žiedai ir lapai	Žiedai – žydėjimo metu, lapai – patrynus	Malonus, lapai kvepia obuoliais	Nuteikia romantiškai, kelia nostalgiją
36.	<i>Sambucus</i> L.	Visas augalas	Žiedai kvepia savaiame, ūgliai, šakelės – patrynus ir nulaužus	Malonus / specifinis, stiprus – žiedų, nemalonus – lapų, ūglių kvapas	Veikia baktericidiškai, gali sukelti šleikštulį
37.	<i>Syringa</i> L.	Žiedai	Savaiminis	Malonus, stiprus	Praskaidrina nuotaiką, nuteikia džiugiai, žadina teigiamus jausmus, atpalaiduoja, slopina migreninius skausmus, stimuliuoja atmintį, didina kraujospūdį
38.	<i>Schisandra chinensis</i> (Turcz.) Baill.	Visas augalas	Žiedai kvepia savaiame lapai – palietus ir patrynus	Malonus, primenantis citrinų kvapą	Tonizuoja, pakelia nuotaiką, darbingumą, mažina nuovargį
39.	<i>Sorbus</i> L.	Žiedai	Savaiminis	Malonus / specifinis	Veikia raminausiai, baktericidiškai
40.	<i>Spiraea</i> L.	Žiedai	Savaiminis	Specifinis	Kvapo poveikis nenustatytas
41.	<i>Thymus</i> L.	Visas augalas	Savaiminis, ypač saulėtu ir sausu metu, palietus ir patrynus kvapas būna intensyvesnis	Malonus, aštrokas	Palengvina kvėpavimą, malšina bronchų spazmus, galvos skausmą, stimuliuoja smegenų veiklą ir gerina atmintį, kelia nuotaiką, veikia atpalaiduojančiai ir raminausiai, turi baktericidinį, antiseptinį ir antivirusinį poveikį
42.	<i>Thuja occidentalis</i> L., <i>Thuja plicata</i> D. Don	Visas augalas	Savaiminis, palietus ir patrynus kvapas būna intensyvesnis	Specifinis / nemalonus	Veikia baktericidiškai, šalia tujų ilgiau pabuvus gali svaigti galva
43.	<i>Tilia</i> L. dauguma rūšių	Žiedai	Savaiminis	Malonus, žydėjimo pradžioje stiprokas, vėliau švelnus medaus kvapas	Ramina centrinę nervų sistemą, atpalaiduoja bronchų spazmus, pakelia nuotaiką, veikia baktericidiškai

Kvapus sumedėję augalai gali kaupti žieduose, vaisiuose, šaknyse, žievėje, medienoje, lapuose ar spygliuose. Dalis augalų juos kaupia tik vienoje iš minėtų dalių, dažniausiai žieduose, kai kurie – keliuose dalyje, pvz. žieduose ir lapuose. Yra augalų, kurių kvepia visos dalys kaip kalikantų (*Calycanthus fertilis* Walter, *C. floridus* L.), kadagių (*Juniperus communis* L., *J. sabina* L.), tikrosios levandos (*Lavandula angustifolia* Mill.). Augalų kvapus jaučiame juose esančių eterinių aliejų, dervų, kumarinų, aldehydų ir kitų lakiųjų medžiagų augaluose dėka. Tai augalų gyslelėse ir sekrecinėse liaukose esančios biologiškai aktyvios medžiagos, kurias augalai naudoja lytiniam dauginimuisi (privilioja tam tikrus vabzdžius apdulkintojus, pvz. žiedai kvepia tik vakare ar naktį), ginasi nuo kenkėjų, parazitinių mikroorganizmų, gydosi paties augalo sužeidimus, atitinkamai reaguoti į abiotinį stresą ir pan. (Kodėl augalai kvepia, 2013). Taigi, dažniausiai augalų kvapus mes pajuntame dėl vienos ar kitos priežasties jiems *savaime sklindant ore*. Kitus gi augalus turime *paliesti ar patrinti*, kad išsiskirtų jų kvapiosios medžiagos. Netgi dažnai *savaime kvepiantį augalą nesąmoningai liečiame tam, kad pajustumė jo intensyvesnį kvapą*, taip sudirgindami savo uoslės centrus ir sukeldami tam tikrus, dažniausiai mums malonius pojūčius. Kai kurių augalų dalių saviti kvapai pasklinda jiems fermentuojantis (yrant), pvz. rudenį ant žemės nukritę puošmedžių (*Cercidiphyllum*), riešutmedžių (*Juglans* L.) lapai, obelų (*Malus* Mill.), kaukazinės (*Prunus cerasifera* Ehrh.) ar kitų slyvų vaisiai skleidžia malonų aromatą. Užsienio šalių botanikos soduose, miestų želdynuose vis dažniau galima aptikti erdvių, kuriose augalų savybė kvepėti panaudojama ne tik poilsiui, relaksacijai, bet ir specialių poreikių žmonių edukacijai. Regos negalią turintieji gali lankytis kvapiuosiuose augalų sodeliuose (kol kas daugiausia tik žolinių) ir ten susipažinti bei pažinti šiuos augalus iš kvapo. Šalia jų patalpintos etiketės, kuriose augalų pavadinimai užrašyti Brailio raštu. Lietuvoje viena pirmųjų kvapiųjų (vaistinių ir prieskoninių) augalų ekspozicijų neregiamis ir silpnaregiams įkurta VDU Kauno botanikos sode. Analogiški kvapieji sodai galėtų būti kuriami ir iš sumedėjusių augalų. Juos būtų tikslinga komponuoti su žoliniais augalais, kadangi, kaip matyti iš šio tyrimo, nemažai sumedėjusių augalų *savaime kvepia tik žydėjimo, pumpurų, lapų skleidimosi metu*, kiti – tik patrynus spyglius, lapus ar nulaužus šakelę (Lentelė).

Kaip žmogaus kūno kvapas gali kisti priklausomai nuo jo emocinės būsenos, taip augalo kvapo stiprumas, pasiskirstymas ore priklauso nuo paros laiko, saulės ir drėgmės poveikio ar augalo vystymosi fazės. Pavasarį ir vasarą augalų kvapų daugiausia ir jie intensyvesni, o jiems žydingi eterinio aliejaus išsiskiria ypač daug. Rudenį kvapų kiek mažiau, tačiau jie švelnesni ir malonūs, būdingi tik rudens metui, pavyzdžiui, nukritusių lapų kvapas (Jaskonis, 1989).

Pastebėjus gydomąsias augalų savybes, jos buvo pradėtos naudoti netradicinėje, o vėliau ir tradicinėje medicinoje. Dar mūsų amžiaus pradžioje (apie 1000-uosius metus) arabų gydytojas, filosofas, astronomas ir matematikas Avicena apibendrino graikų, romėnų ir arabų pirmtakų medicinos žinias, jas papildydamas informacija iš savo patirties. Avicenos raštuose minima daugiau kaip 800 vaistinių augalų ir jų poveikis žmogaus organizmui. Kaip vaistą jis labai vertino rožių aromatą (Juknevičienė, 2013). Šiuo metu augalų eteriniai aliejai įvairių substancijų formomis naudojami maisto pramonėje, kosmetologijoje, parfumerijoje, aromaterapijoje, farmakologijoje ar net versle. O želdynuose juos galime naudoti savaiminės inhaliacijos būdu. Kvapiosios medžiagos žmogų veikia psichoemociškai, tuo pačiu valo aplinkos orą nuo bakterijų, virusų, grybelių ir bacilų taip vadinamų fitoncidų pagalba (gr. *phyton* — augalas + lot. *caedo* — žudau) (Tarptautinių žodžių žodynas, 1985). Vienu augalų fitoncidai šiuos kenksmingus organizmus nužudo (baktericidai, fungicidai), kiti – neleidžia jiems daugintis ar vystytis (bakteriostatai). Apskaičiuota, kad Žemės augalija kiekvienais metais į atmosferą išskiria 490 milijonų tonų fitoncidų. Spygliuočių miško hektaras per parą išskiria 5 kg fitoncidų, lapuočių – 2 kg, o daugiausiai – kadagynai – 30 kg. Dideliu sterilumu pasižymi mišrus pušų–ąžuolų medynų oras (Grikevičius, 2009). Ne veltui ligoninės, sanatorijos buvo statomos mišku, dažnai pušynų su paprastuoju kadagiu, apsuptyje. Be fitoncidinių ir aromatinių savybių augalų eteriniai aliejai padidina lengvųjų (neigiamų) jonų ir sumažina žalingų priemaišų (dujų, dūmų, dulkių) kiekį ore ar jas neutralizuoja. Taip pat eteriniai

aliejai turi savybę jungtis su sunkiaisiais metalais bei kitomis toksinėmis cheminėmis medžiagomis ir jas pašalinti iš organizmo (Juknevičienė, 2013).

Žmogų nuolatos supantys kvapai turi įtakos jo nuotaikai, darbingumui, organizmo gyvybinei veiklai. Malonūs kvapai veikia mūsų sveikatą: šalina stresą, tonizuoja, mažina kraujospūdį, veikia regėjimą, sustiprina virškinimo sistemą, pakelia nuotaiką. Vienas pigiausių ir gana efektyvus būdas augalų aromatinėmis ir gydomosiomis savybėmis naudotis – tiesiog vaikštinėti tarp augalų, kurie tas aromatinės medžiagos išskiria.

Apibendrinant sumedėjusių augalų išskiriamų kvapiųjų medžiagų poveikio žmogui inhaliacijos būdu tyrimus, galima išskirti tokių jų poveikį: **gydomasis** (fitoncidinis, bakteriostatinis, atpalaiduojantis kvėpavimo takų, raumenų spazmus, normalizuojantis kraujospūdį ir pan.), **veikiantis emocinę būseną** (kelia nuotaiką, suteikia pasitikėjimą savimi ar gali dirginti), **relaksacinis (atpalaiduojantis) poveikis** (gerina miego kokybę, nuramina), **stimuliuojantis poveikis** (pagerinti darbo našumą, stimuliuoja protinę veiklą, skatina budrumą, susikaupimą ir pan.), **semantinis poveikis** (generuoja įvairius prisiminimus, vaizdinius). Šių tyrimų rezultatus galima pritaikyti formuojant kvapiųjų augalų želdynus ar atskiras želdynų dalis prie gydymo įstaigų: relaksuoti, pasyviai gydyti ir kelti teigiamas emocijas šių įstaigų klientams; prie mokymo, verslo įstaigų: sukurti erdves su relaksacinį bei stimuliuojantį poveikį turinčiais augalais; gyvenamuosiuose rajonuose: įrengti erdves su atitinkamo kvapo augalais skirtingų amžiaus grupių lankytojams ir pan.

Projektuojant pramogines potyrių vietas gali būti panaudotos ne tik tradicinės želdinių funkcijos – formuoti erdves, kurti jaukią, saugią, puošnią aplinką –, bet ir dar visai naujos funkcijos – tikslingai teikti lankytojams sveikatinimo, relaksacinę naudą vėl sukelti kažkada jau patirtus jausmus, atgaivinti prisiminimus, semantinius vaizdinius. Augalo kvapas gali atstoti tam tikrus ženklus, kurie atgimsta mūsų uoslės centruose ir siejami su kažkada matytaisiais, kai tame „dalyvavo“ ir atitinkamas kvapas.

Taigi, kvapai yra visur aplink mus. Kaip ir garsai ar vaizdai. Tiesiog kažkodėl į kvapus nekreipiame per daug dėmesio, kol jie netampa tiesiog erzinantys. Kiekviena vieta kvėpia vis kitaip. Tiesiog kai neignoruoja jaučiamų kvapų, jie gali suteikti daug naudingos ir/ar linksmos informacijos apie vietą. Tad želdinių teikiamą žmonėms naudą galima gerokai išplėsti.

Išvados

1. Uoslės pojūtis yra svarbus mūsų gyvenime: jo pagalba suvokiame aplinką, patiriame emocijas, vertiname ir net prisimename ar atpažįstame. Šią galimybę suteikia kvapas, kurį turi aplink mus esanti gyvoji ir negyvoji aplinka, ir net reiškiniai, su kuriais siejamas vienoks ar kitoks tuo metu jaustas kvapas. Daikto, gyvo organizmo ar aplinkos savybė „kvepėti“ yra pritaikoma maisto pramonėje, terapijoje, medicinoje, privačioje aplinkoje ar net versle siekiant valdyti mūsų emocijas.
2. Augalai taip pat turi savybę „kvepėti“ kvapiųjų medžiagų, daugiausia eterinių aliejų, pagalba. Išanalizavus šių medžiagų turinčius sumedėjusius augalus (jų gentis ir kai kurias rūšis), išsiaiškinta, kad eterinius aliejus šie augalai gali kaupti įvairiose augalų dalyse, tačiau dažniausiai kvėpia žiedai. Gana nemaža dalis turi kvėpiančius lapus ir spyglius, bei nustatyta 13 augalų, kurių kvėpia visos dalys. Daugiausia augalų kvapą galima pajusti jam sklindant savaime, o kai kurių kvapas atsiskleidžia tik palietus ar patrynus tam tikras jų dalis.
3. Sumedėjusių kvapiųjų augalų ir jų dalių kvapus pagal kvapo pobūdį galima suskirstyti į malonius, nemalonus ir specifinius, pagal poveikį žmogui (inhaliuojant) – gydomuosius, veikiančius emocinę būseną, relaksacinius, stimuliuojančius ir turinčius semantinį poveikį. Kiekviename amžiaus tarpsnyje tuos pačius kvapus žmogus priima skirtingai. Vienam tas pats kvapas malonus, kitam – nemalonus, atgrasus, todėl želdynuose projektuojant kvapiuosius augalus reikėtų tai įvertinti.

4. Sumedėjusių augalų kvapų savybės gali būti taikomos ir potyrių vietovių kraštovaizdžių planavime – želdiniams tikslingai suteikiant sveikatinimo, relaksacines, semantines funkcijas, o pramoginėse potyrių vietovėse – augalų kvapus panaudoti ir atrakcijoms rengti.

Literatūra

1. Altman I. Transactional perspective on transitions to new environments. *Environment and behavior*. 1992, Vol 24(2): 268–280.
2. Ar kvapai turi įtakos mūsų nuotaikai? 2010 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.kvapaiversle.lt/kvapu-nauda/>
3. Baronienė V. Kvapieji sumedėję augalai miestų želdynuose. *Miestų želdynų formavimas. Mokslo darbai*, 1(10), Klaipėda, 2013. P. 15–29.
4. Grikevičius R. *Nuostabūs miškas*. LR aplinkos ministerija, 2009.
5. Iburg A. *Vaistiniai augalai: sudedamosios dalys, gydomasis poveikis, pritaikymas*. Vilnius, 2007.
6. Januškevičius L. *Medžiai ir krūmai aplinkai puošti*. Vilnius, 2013.
7. Jaskonis J. *Aromatiniai augalai*. Vilnius, 1989.
8. Juknevičienė G. *Augalų kvapų galia*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-12-16]. Prieiga per internetą: www.asu.lt/file.doc?id=16724
9. Juknevičienė G., Prakapaitė G. *Augalų kvapai – vaistai*. “Margažiedis“, 2006.
10. Kodėl augalai kvepia? 2013 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://aromata.lt/kvapai/lt/naujienos/kodel-augalai-kvepia>. <http://www.aromanatural.lt/eteriniai-aliejai/med.html>
11. Kučinskienė J., Baravykaitė D. Potyrių vietovės – šių dienų planavimo iššūkis. *Miestų želdynų formavimas. Mokslo darbai*, 1(9). Klaipėda, 2012. P. 95–101.
12. Leonovienė E. Magiška kvapo galia. 2009 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://www.delfi.lt/gyvenimas/grozis_ir_sveikata/magiska-kvapo-galia.d?id=20978395#ixzz2sRTFKe2S
13. Navasaitis M. *Dendrologija*. Vilnius, 2008.
14. Navasaitis M., Ozolinčius R., Smaliukas D., Balevičienė J. *Lietuvos dendroflora: monografija*. Kaunas, 2003.
15. Paslaptingas kvapo kelias. 2013 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.zolininkas.lt/renginiai/paslaptingas-kvapo-kelias/>
16. *Tarptautinių žodžių žodynas*, 1985 [interaktyvus]. [žiūrėta 2013-12-16]. Prieiga per internetą: <http://www.zodziai.lt/reiksme&word=fitoncidai&wid=6303>
17. Tas svaiginantis kvapų pasaulis. 2011 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://okokiajusunuomone.blogas.lt/tas-svaiginantis-kvapu-pasaulis-290.html>
18. Urbanskienė R., Clotthey B., Jakštys J. *Vartotojų elgsena*. KTU, 2000.
19. Варда Х. Д., Мюнстерман Д., Рётманн Г. Проектировщику И. Использование растений. *Brunns Pflanzen*. Каталог 2006 г.

Experiences Areas of Landscape Design Features: Smell Sense

(Received in January, 2014; Accepted in April, 2014; Available Online from 2nd of May, 2014)

Summary

The smell sense is important in our lives: it helps understand the environment, appreciate and remember or even recognize experience emotions. This provides the ability to smell, which have around us in living and non-living environment, and even events that are associated with one or another smell. The smell is applied to the food industry, in the therapy, in the medicine, in the environment or even in a private business in order to manage our emotions.

The smell in our lives has a very important role. It can lead to emotions, to help remember induce hunger, helping to relax or simply disgust. This article aims to discuss aspects of the sense of smell in the experience areas landscape planning using woody plants flavoring properties.

Plants also have a "smell" characteristic by essential oils help. The analysis of woody plants (their genus and some of the species) found that smell of these plants can accumulate in various parts of the plant, but often smells their blossoms. A lot of them have smelling leaves and needles, and found 13 plants, which smells with all the parts. Most plants we can smell when it propagates itself, and some of them we can smell just by touching or rubbing certain points.

Woody aromatic plants and their parts smell can be divided into pleasant, unpleasant and specific, for human exposure (by inhalation) – medicated, affecting the emotional state of relaxation, stimulating and with the semantic effect. The same person in each age level accepts different smells.

Woody plant smell properties can be applied to experience areas landscape planning – green areas planning for health, relaxation, semantic features. And for entertainment landscape we can use smelling plants for attraction facilities.